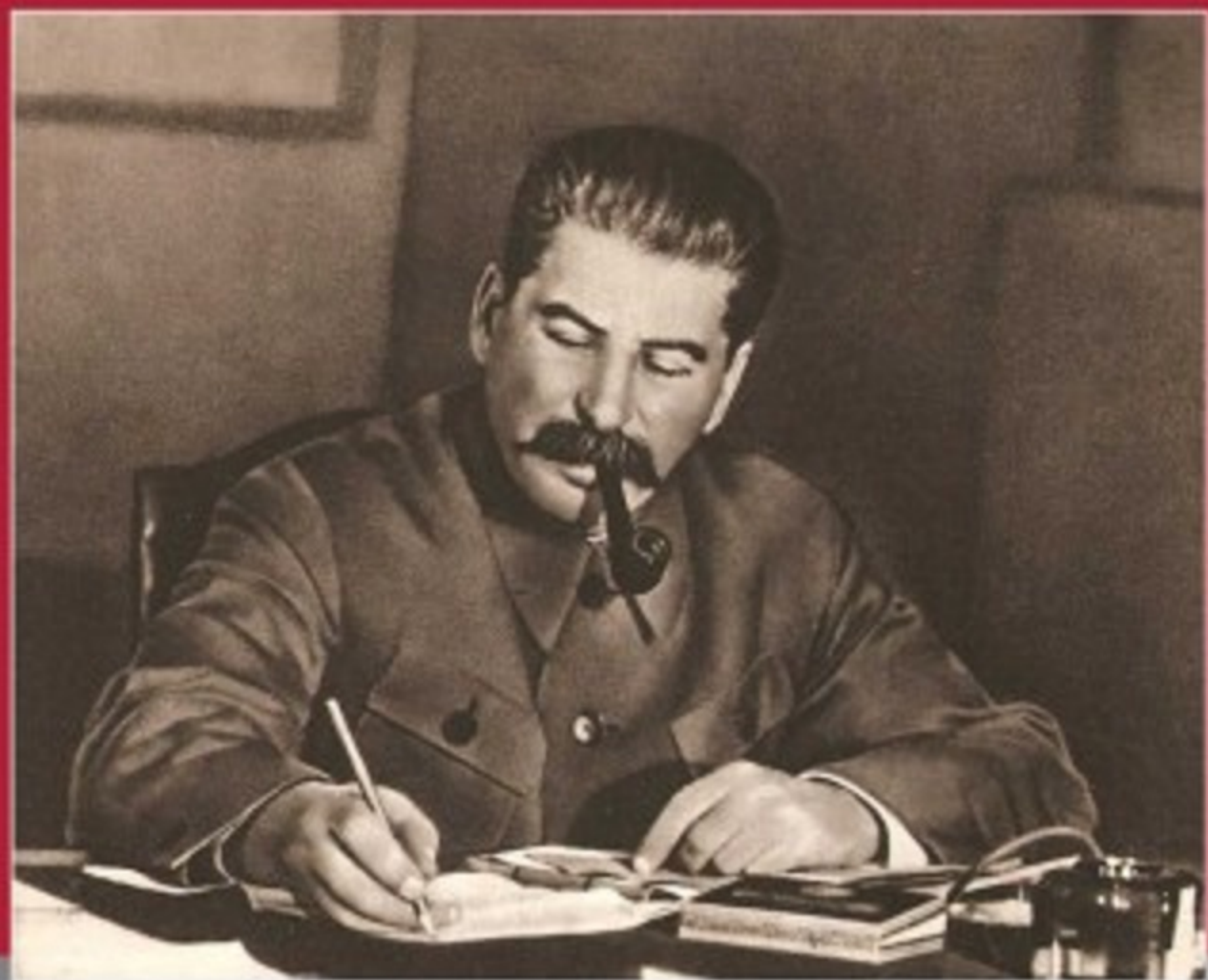

VÁCLAV VEBER

RUDÝ CAR

Stalin v čele Sovětského svazu
v letech 1924-1953

TRITON

TRITON
Praha / Kroměříž

VÁCLAV VEBER

RUDÝ CAR

Stalin v čele Sovětského svazu v letech 1924–1953

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Veber, Václav

Rudý car : Stalin v čele Sovětského svazu 1924–1953 /
Václav Veber. -- Vydání 1. -- Praha : Stanislav Juhaňák -
Triton, 2016

ISBN 978-80-7387-930-3

32-051 * 929 * 321.74 * 321.64 * 328/329 * (47+57)

- Stalin, Iosif Vissarionovič, 1879-1953
- politici -- Sovětský svaz
- komunistický režim -- Sovětský svaz
- stalinismus -- Sovětský svaz
- Sovětský svaz -- politika a vláda -- 1924-1953
- monografie

32 - Politika [15]

929 - Biografie [8]

VÁCLAV VEBER

RUDÝ CAR

Stalin v čele Sovětského svazu
v letech 1924–1953

Václav Veber

Rudý car – Stalin v čele Sovětského svazu 1924–1953

Tato kniha ani žádná její část nesmí být kopírována, rozmnožována ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

autor:

doc. PhDr. Václav Veber, CSc.

recenzoval:

MPhil, MA Petr Roubal

© Václav Veber, 2016

© Stanislav Juhaňák – TRITON, 2016

cover © Dagmar Krásná, 2016

Vydal Stanislav Juhaňák – TRITON

Výkáňská 5, 100 00 Praha 10

www.tridistri.cz

ISBN 978-80-7387-930-3

OBSAH

Předmluva ke 2. vydání	9
Úvod	11
1. kapitola	
Cesta k moci	18
2. kapitola	
Velký přelom	30
Stalin jako budovatel průmyslu	33
Socialistická kolektivizace	44
Konec kolektivizace a její výsledky	55
Strana a dobytí společnosti	57
3. kapitola	
Stalinova hrůzovláda	64
4. kapitola	
Stalinova zahraniční politika	84
5. kapitola	
Druhá světová válka	96
Na Hitlerově straně	101
První fáze rusko-německé války	109
Druhá a poslední fáze rusko-německé války	119
6. kapitola	
Po válce – stalinismus na počátku studené války	127
Vznik studené války	148
Poslední Stalinovy zločiny	152
Závěr. Stalin v ruské historii	161
Chronologie událostí	166
Slovníček méně známých pojmů	170
Kdo je kdo	172
Bibliografie použité literatury a pramenů	177
Jmenný rejstřík	182

PŘEDMLUVA KE 2. VYDÁNÍ

Je to již více než deset let, kdy v nakladatelství Triton v edici Dějiny do kapsy vyšla publikace Stalinovo impérium (Rusko 1924–1953). Ačkoliv naše česká vydavatelská aktivita zabývající se moderními sovětskými i ruskými dějinami není příliš bohatá, je vhodné uvést, že téma je stále živé a naše znalosti o něm si při nejmenším zaslouží inovaci. Od roku 2003 vyšlo zvláště v Rusku, ale i jinde ve světě, mnoho nových studií, odborných i z kategorie literatury faktu, právě tak i řada sborníků z různých konferencí, pokusů o shrnující zpracování, rovněž tak nové dokumenty, které se objevily v ruských archivech a byly zpřístupněny. Je tedy nejvyšší čas pokusit se o zpracování této tematiky na základě nových impulzů. Jistě není třeba připomínat, že Rusko samo se často připomíná svou aktivní politikou i snahou zasahovat do vývoje mezinárodních vztahů, hledá své místo ve světové politice, jeho současná politická elita se často odvolává na historické zkušenosti i tradice, není proto divu, že téma samo vyžaduje stálý a nepřetržitý studijní zájem. Stále platí Masarykova teze, kterou už vyznával Jan Slavík: Rusko není třeba milovat ani nenávidět, Rusko je třeba studovat a znát. Proto jsem uvítal nabídku redakce nakladatelství Triton, abych připravil do tisku druhé vydání starší práce o Stalinově Rusku, rád bych při této příležitosti vyslovil redakci upřímné poděkování.

ÚVOD

Jozif Džugašvili, po otci a po ruském způsobu Vissarionovič, známý jako Soso, Koba, především však jako Stalin, se narodil v Gruzii a pocházel z nuzných poměrů. Nic ovšem nevíme zcela jistě. Jeho otec byl snad příležitostný švec či dokonce rolník, jistě hodně pil a podle svědectví Stalinovy dcery Světlany zemřel v době Jozifova dětství pravděpodobně v důsledku hádky opilců. Matka posluhovala a musela se dost ohánět. Ze syna chtěla mít pána a jistě byla ochotna udělat pro něho všechno na světě.

Zdá se, že Stalinovými přirozenými vlastnostmi byly lež a utajování. Nic podrobného ani přesného o jeho životě, než vstoupil do popředí veřejného zájmu, nevíme, sám neprozradil skoro nic, pokud se ale o něčem zmínil, nejčastěji si protiřekl. Tak například datum jeho narození. Dnes s jistotou víme, že se narodil 18. prosince 1878 (používám důsledně

Stalinův rodný dům

evropský kalendář), on ale celý život uváděl jako datum svého narození, které se také oficiálně slavilo, 21. prosinec 1879. Dodnes se nepovedlo opravit drtivou většinu světových encyklopedií, vytrvale lpí na nesprávném údaji. Mám pro posunuté datum jeho narození docela pravděpodobné vysvětlení (gruzínské i ostatní matky na Kavkazu uváděly svým synům pozdější datum narození, aby oddálily jejich případný nástup do ruské armády – bály se všudypřítomné šikany; stejně se zachovala Stalinova první manželka se synem Jakovem). Už méně pochopitelné však je, proč ho uváděl i v dospělosti. A tak je to se všim. Se školou a vlastně celým životem v době carského Ruska. Nevíme ani přesně, kolikrát byl skutečně zatčen, kolikrát utekl z vyhnanství, kolikrát byl v cizině a co doopravdy dělal. Jeho oficiální životopis se tvořil až velmi pozdě v době jeho politické vlády, tříbil se a skládal z mnoha výmyslů i polopravd, až vznikla příkladná vzorová verze, která jistě neodpovídá skutečnosti.

Měl pravděpodobně dost obtížný život – ani na vyšší vzdělání nedosáhl. Základní čtyřletou školu v Gori navštěvoval šest let (myslím si, že pro obtíže s ruštinou, která byla i v Gruzii vyučovacím jazykem, ale mohlo tomu být i proto, že rodiče neměli peníze na školné¹) a pravoslavný seminář v Tbilisi nedokončil, přestal jej na jaře roku 1899 navštěvovat a k závěrečným zkouškám pátého ročníku se nedostavil². Byl vlastně nedostudovaným popem, pravoslavným farářem. V následujícím období (až do roku 1917) chodil do práce pravidelně jen 16 měsíců, opět ale nevíme přesně, čím se zabýval. Krátce byl zaměstnán v tbiliské hvězdárně, snad jako knihovník, matematik nebo pomocný pracovník – i tady si však můžeme vybrat. Od 23 let byl profesionálním revolucionářem, živila ho strana či spíše skupina, s níž byl v kontaktu a s největší pravděpodobností se profiloval jako bandita nebo v dnešním pojetí jako terorista. Bezpochyby organizoval tzv. exy čili expropriace, vyvlastnění (nejvyhlášenější byly přepady bank a následné loupení peněz – ta nejznámější se odehrála na Jerevanském náměstí v Tbilisi v červnu 1907, zemřelo při ní deset ochránců a uloupeno bylo 250 tisíc rublů), což tito „revolucionáři“ považovali za oprávněné. Někdy se možná po-

1 Boris Sokolov: Stalin – vlast i krov, Moskva 2004, s. 12n.

2 Podle Sokolova i zde mohly být důvodem peníze na školné, jak uvedl Stalin při vysvětlení v roce 1902 v jednom z dotazníků, ale v r. 1932 ve zdůvodnění upřesnil, že to bylo za revoluční činnost. Jenže od druhého ročníku měl kázeňské prohřešky, od třetího navíc i špatný prospěch, který též mohl být důvodem k ukončení studia. Faktem je, že se koncem pátého ročníku na závěrečné zkoušky bez udání důvodu nedostavil a následně mu bylo studium přerušeno – šestileté studium tak ukončil čtvrtým ročníkem.

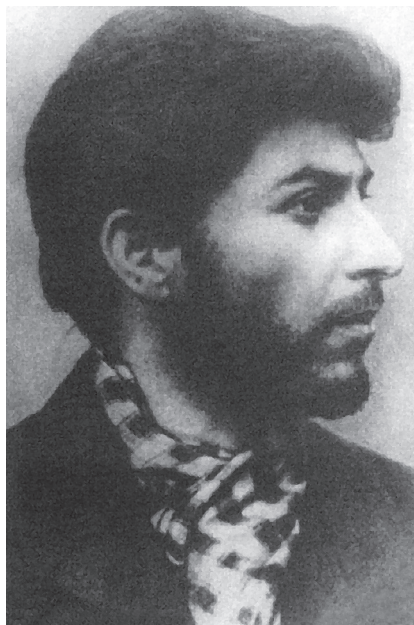

Žáci dobového semináře – Stalin v horní řadě uprostřed

dílel i na protivládních akcích, jako byly stávky či demonstrace, občas psal, dokonce i básně. Rozhodně chtěl svrhnout stávající řád nebo ho aspoň citelně poškozovat. Sám se jednou chlubil tím (uvádí to Chruščov), že se nejraději držel kriminálních, které považoval za „sůl země“.

Asi bychom neměli přehlédnout, že v dětství měl mnoho zdravotních problémů. Především byl velmi nízkého vzrůstu (v dospělosti měřil 162 cm) a byl často nemocen. Po nešťovicích mu zůstaly tváře plné jizev, loket levé ruky měl po úrazu asi v šesti letech neohebný a nemohl narovnat ruku (obvyklá kariéra manuálního pracovníka mu tak byla znemožněna) a navíc měl od narození na jedné noze dva srostlé prsty. Fyzicky byl velmi handicapován; na obrázku třídy základní školy, který se zachoval, vypadá, jako by tam ani nepatřil. Co mu scházelo po fyzické stránce nahrazoval podle svědectví spolužáků zjevnou ambiciózností a všeobecnou ctízádností. Stále prý kolem sebe organizoval skupiny kamarádů a hlavně dbal na to, aby ho poslouchali.

V září 1905 (to mu bylo 27 let) se v Tbilisi nastěhoval do domu rodiny Svanidzeových a brzo se sblížil s jejich nejmladší šestnáctiletou dcerou Jekatěrinou, kterou si následující rok v červenci 1906 vzal, protože spolu čekali dítě. V březnu 1907 se mu narodil syn Jakov, Jekatěrina ale po nuceném přestěhování do Baku v listopadu téhož roku

*Stalin – policejní foto
z roku 1902*

zemřela na tyfus a Jakov zůstal u rodiny jeho zemřelé manželky, kde se se o něho starala její sestra. Stalin se s ním stýkal opravdu zřídka.

S Leninem se osobně znal od prosince 1905, pracovat pro něj začal asi velmi brzy, už od roku 1902. Lenin ho zprvu nebral nijak zvláště na vědomí (je znám jeho dopis z roku 1915, v němž shání jeho jméno s tvrzením, že mu vypadlo z paměti), ale Stalin byl pro něj jistě užitečný – pokud však pracoval v naprostém utajení. Dobře ho znali gruzínští sociální demokraté, kteří se však ve své drtivé většině hlásili do protileninského tábora a počítali se k tzv. menševikům. Asi do roku 1907 působil Stalin převážně v Gruzii, poté se, pokud nebyl ve vyhnanství v Rusku, dostal i do Petrohradu. Když se Stalin po březnové revoluci 1917 objevil v předních orgánech bolševické strany, zveřejnili menševici pochyby o jeho minulosti. Prý byl v letech 1907–1908 vyloučen ze sociálně demokratické strany (právě za teroristickou činnost, s níž menševici nesouhlasili) a v roce 1910 byl v Gruzii na stranické půdě dokonce jako agent-provokatér obviněn ze spolupráce s carskou policií (prý pro ni pracoval od roku 1906).³ Argumenty se zdály být

³ Podrobně tuto historiku na základě Trockého dokladů (L. Trotzky: Stalin, London 1941, s. 101) probírá R. Payne (Stalin, Stuttgart 1967, s. 110n.) – v březnu 1918

docela věrohodné. Před agenty se totiž vždy zázračně otevírala kariéra (v únoru 1912 byl totiž kooptován do ilegálního vedení bolševické strany v Rusku), což známe i z naší nedávné minulosti a vlastně i z devadesátých let. Obě obvinění se přetřásala v tisku a vyloučení se dostalo dokonce i před soud. Stalin podal žalobu a přestože soud nic nerozhodl, brzy všichni zainteresovaní pochopili (bylo to už v roce 1918), že podobné otázky jsou přinejmenším nežádoucí a pro tazatele doslova nebezpečné⁴.

Stalin byl neznámou osobou i po celý rok 1917, nikde nevystupoval na veřejnosti a většinou mlčel i na schůzích stranických orgánů (John Reed ho ve své bolševiky oslavované prokomunistické reportáži *Deset dnů, které otřásly světem* nikde nejmenuje); hlasoval ovšem vždy pro Lenina.

Stalinovo vyhnanství mělo končit v létě 1917, přerušeno však bylo o rok dříve, protože byl – spolu s ostatními vyhnanci – na podzim r. 1916 povolán k odvodu do armády. Ze zdravotních důvodů však odveden nebyl, ale do Turuchanského kraje⁵ se už také nemusel vrátit, a tak nahodile spolu s Kameněvem, jenž měl stejný osud, čekali, co se bude dít. Březnovou revoluci 1917 a pád carismu přivítali, neprodleně se vydali do Petrohradu a z titulu svého stranického postavení se ujali řízení Pravdy. Stalin se stal jedním z redaktorů a napsal asi 60 článků, jejich pozdější kritická analýza mu mnoho chvály nepřinesla. Zprvu bydlel u svých známých, v rodině Allilujevových, kde však bylo málo místa (měli čtyři syny a dvě dcery a právě k nejmladší Naděždě, které

připomněl veřejně Martov, přední menševik ve svém listě Vperjod a otiskl i v Izvěstích a v Pravdě, že Stalin byl vyloučen ze strany. Stalin se bránil, byla ustavena komise k přešetření celé záležitosti (předsedal ji Nikolajevskij), ta odjela do Gruzie a vrátila se s pozitivním zjištěním, ale výsledek již nikoho nezajímal. Martovův Vperjod byl v dubnu 1918 zakázán. Nově celou záležitost probral A. Antonov-Ovsejko: Stalin i jeho vremja, Voprosy istorii 1989, č. 1, s. 84n.

- 4 Diskuse o tom, že Stalin pracoval krátkodobě i pro Ochranku a byl tedy agentem-provokatérem, se znovu vrátila za Chruščova v době 20. sjezdu 1956, mnozí staří bolševici žádali podrobná šetření. Chruščov je však jednoznačně okřikl, údajně argumentoval: „*To by znamenalo, že v naší zemi vládl třicet let agent carské ochranky*“. Edvard Radzinskij: Stalin – zevrubný životopis založený na nových dokumentech z ruských tajných archivů, MF, Praha 1998, s. 73.
- 5 Stalin žil krátce v Igarce. Na tomto místě byla v roce 1947 postavena Stalinova socha a objekt přikryt konstrukcí jako památník. Vězňové cestující po Jeniseji do pracovních táborů museli vystoupit a jít pěšky uctít tento Stalinův monument. To platilo do Stalinovy smrti, socha byla 1961 svržena do Jeniseje. R. Conquest: Stalin, München – Leipzig 1991, s. 85–86.

Stalin s druhou manželkou Naděždou Allilujevovou

v roce 1917 bylo 16 let, našel Stalin cestu, v roce 1919 si ji vzal za manželku a v březnu 1921 se jim narodil syn Vasilij).

Ukázalo se však brzy, že Stalin ve vedení strany je velmi schopným administrátorem, dokonalým úředníkem a že je hlavně důsledný: úkoly, jimiž je pověřen, splní do poslední tečky. Byl také specialistou na „mimořádná opatření“⁶. Andrej Zubov v jedné z posledních ruských prací, která se věnuje i Stalinovi, upřesňuje: „*Stalin byl inteligentní a bystrý, avšak postrádal kreativitu, byl chorobně podezřavý, mstivý a patologicky hrubý.*“⁷ Brzy byl pro Lenina nepostradatelný nejenom proto, že se s ním v názorech rozcházel jen výjimečně, tj. že případně nestačil Leninovým obrátům a změnám v posuzování věcí, byl ale schopný organizačně zabezpečit všechny jeho nápady i experimenty. Nepřekážel ani originalitou myšlení, z jeho strany totiž nehrozily žádné nové koncepce či návrhy, jimiž by se Lenin musel zabývat. Leninovi jen vadilo, že je arogantní a hrubý při vyžadování povinností a občas se s ním dokonce vážně střetl (v jednom z posledních svých dopisů žádal,

6 D. Volkogonov: Triumf a tragédia – politický portrét J. V. Stalina, I., Bratislava 1990, s. 93.

7 A. Zubov (ed.): Dějiny Ruska 20. století – díl I. (1894–1939), Argo, Praha 2014, s. 780.

*Stalin za občanské
vátky 1918*

aby byl pro své charakterové vady z tak vysoké funkce odvolán, jeho přání však nebylo vyslyšeno). Volkogonov na jiném místě⁸ píše, že Stalinův prostý styl v sobě skrýval „hluboký primitivismus a intelektuální ubohost“. Tak se stalo, že byl Stalin od samého začátku v nejvyšším vedení strany a tím i státu, od léta roku 1919 byl členem politického byra. Tvořili ho v té době Lenin, Kameněv, Krestinskij, Stalin a Trockij, a i když docházelo pod Leninovou taktovkou k jeho postupné obměně, Stalin v něm nikdy nechyběl. Většinou jako jediný z vedení zasedal ještě v tzv. organizačním byru, kde měl na starosti realizaci, provedení a kontrolu přijatých závěrů. Proto Stalina málokdo znal, většina neměla o jeho činnosti ani ponětí a světový tisk ještě v roce 1924 komolil jeho jméno.

8 D. Volkogonov: Sem vožděj, I, Moskva 1995, s. 183.

1. KAPITOLA

Cesta k moci

Doufám, že se příliš nezmýlím, uvedu-li, že pravděpodobně někdy v období let 1921–1922 si Stalin uvědomil možnost stát v čele státu. Sál do sebe zkušenosti a znalosti politického praktika se zřetelnou vášní po moci, byl úzce napojen na Lenina, jenž tomto období začal viditelně zdravotně strádat. Vrhł se na studium historie, aby z ní získal maximum znalostí i návrhů, jak řešit otázky moci a jak ji bezbolestně kumulovat. Hledal užitečné příklady od Caesara až k ruským carům, nezapomněl ani na Napoleona.⁹

Situace přímo volala po perspektivním výhledu. Na jaře 1921 Lenin pod tlakem poměrů i z obav ze ztráty moci začal měnit, ovšem jen dočasně, politiku státu – na všechny neduhy měl orientaci na tzv. novou ekonomickou politiku. Nebyl to upřímný obrat už proto, že v popředí Leninova zájmu nebyl prospěch země, ale udržení moci v rukou bolševické strany a především jeho samého. Podle Leninova názoru bylo nutné každou novinku či obrat v politice zabezpečit upevněním bolševické vlády, rozumělo se tím moci jeho samého, eventuálně nepočetné skupiny jeho stoupenců. Je až k neuvěření, že se mu vláda vymykala z rukou a hrozící hospodářský kolaps i stav naprostého úpadku společnosti a postupný růst odporu vůči bolševické moci se jevil jako krajně nebezpečný. Největší autoritu i věhlas mezi ruskou i mezinárodní levicovou veřejností měl Trockij; každý viděl jeho konkrétní snažení i zásluhy jako na dlani, rovnoměrně byl milován i nenáviděn a není vyloučeno, že bez

⁹ Podrobně o tom píše D. Volkogonov (Triumf a tragédie) v kapitole Stalinův intelekt. Píše mj.: „Stálý, trvalý zájem věnoval Stalin do konce života historické literatuře, především životopisům císařů a carů. Velmi důkladně studoval knihy I. Belljarminova *Kurs ruských dějin*, T. Vipperova *Studie z dějin římské říše*, Alexeje Tolstého *Ivan Hrozný, sborník Romanovci a jiná díla... Není těžké postřehnout, že ve výkladu ruských dějin spatřoval Stalin jeden z nejvýznamnějších nástrojů k upevnění samovlády a k formování společenského vědomí.*“ (česky Triumf a tragédie, Sovětská literatura 1990, č. 6, s. 23).

svého přičinění si vystavěl dost silné politické zázemí v bolševickém Rusku. V jeho četných statích (začal vydávat rozsáhlé sebrané spisy) nenajdeme ani zmínku, že by usiloval o post nejvyššího vládcce, ale v koutku duše byl jistě přesvědčen, že ho tento post nemine. Stále více vysokých stranických byrokratů stálo za ním a podporovalo jeho návrhy; všichni tři straničtí tajemníci, kteří vládli stranickým aparátem (do roku 1921), byli na jeho straně a žádná funkce mu nebyla dost vysoká, aby ji přijal. Protože byl intelektuálně velmi bystrý, podával jak na běžícím pásu formou memorand návrhy na řešení všech možných otázek správy státu a mohl kdykoli poukázat na to, že jakýkoli předkládaný návrh už dávno předjímal. Lenin byl ovšem velmi citlivý na své postavení vůdce, a tak se nemůžeme divit, že začal své udivující změny politiky organizováním stranických poměrů. Molotov nás informuje poměrně přesně a tvrdím, že v tomto bodě i pravdivě, že Lenin zahájil svou ofenzivu čipernou aktivitou, jež až příliš připomínala docela obyčejné intriky¹⁰. Vytvořil totiž malou leninskou kohortu – čítala pouhých deset členů a ty na zvláštních frakčních schůzích instruoval, jak si mají ve stranických sporech počínat (Molotov s patrným obdivem vzpomínal, že jim Lenin jednou dokonce přikázal vystoupit proti sobě, aby tak bylo v zárodku zastaveno možné obvinění z frakční činnosti). Šel tak daleko, že jednotlivcům stanovoval i pořadí, v jakém mají vystoupit v diskusi, a hlavně obsah jejich vystoupení. Cílem bylo zabezpečit bezproblémové zvolení všech zúčastněných do ústředního výboru a sám pak vedl režii diskusí i rozhodování všech možných instancí, především XI. sjezdu bolševické strany. Trockij, jenž byl předmětem tohoto zvláštního zájmu, neměl o těchto aktivitách ani tušení, a tak prohrál na celé čáře, aniž si toho možná byl důsledně vědom. Zůstal sice v nejvyšším vedení, ale nyní bez jakéhokoli zázemí. Všichni tajemníci ústředního výboru, kteří ho dosud výhradně podporovali, byli odvoláni, právě tak jako celý aparát, jenž byl podroben zdrcující kritice. Leninovým trumfem na místo generálního tajemníka byl Stalin, ale protože vážně onemocněl, zastoupil ho na rok Molotov a Stalin se teprve na XI. sjezdu v roce 1922 ujal této pro něho vytoužené funkce, aby ji pak až do své smrti neopustil.¹¹ Zajímavé na této klíčové události je,

10 F. Čujev: *Sto sorok besed s Molotovym*, Moskva 1991, s. 181.

11 Na 7. sjezdu bolševiků v březnu 1918 byl Stalin zvolen do 15členného ústředního výboru (z 39 možných hlasů získal 32, nejvíce Lenin a Trockij po 34), funkci sekretáře plnil Sverdlov; na 8. sjezdu v březnu 1919 byl Stalin opět zvolen do 19členného ústředního výboru, funkci sekretáře plnil Krestinskij; na 9. sjezdu v dubnu 1920 byl Stalin opět zvolen do 19členného ústředního výboru, funkci sekretáře opět plnil Krestinskij. Na 10. sjezdu v březnu 1921 byl Stalin zvolen do

že údajní protivníci, jmenovitě Trockij, si nedokázali představit závažnost této funkce pro další vývoj bolševické vlády a nikdo z nich nebyl ochoten ani uvažovat, že by tuto funkci přijal. Snad se domnívali, že chytré a originální články mají větší váhu než praktická organizační opatření. A v této situaci se Stalinovi otevřely nové perspektivy. Jakmile do funkce nastoupil, začal si věřit, získával sebevědomí a zvykal si na myšlenku, že to bude on, kdo bude mít jednou v rukou osudy státu, bolševické strany i podoby světové vlády. Maršálská hůl, která držela v jeho torně, začala nabývat konkrétních tvarů.

Při popisu těchto událostí bývá zvykem zabývat se zeširoka teoretickými spory a výklady, kterými plnili stránky tehdejších novin hašteřící se intelektuálové. Stalin vystupoval jen zřídka, o to více však dbal na organizační stránku věci, nikdy ale o sobě nezapomněl tvrdit, že je nejvěrnější Leninův žák. Domněnka, že by se spory řešily za účasti a vlivu veřejnosti, je zcela nemístná – veřejnost stranická sice diskutovala, ale veřejnost nestranická se o tyto spory jistě ani nezajímala a těšila se určitěmu uklidnění poměrů, protože diskutující státní správa a hádající se stranické vedení se na jakékoli konkrétní politice vůči obyčejným lidem nedokázaly shodnout. Je pravda, že z hlediska obyčejných lidí toto příznivé období netrvalo dlouho, asi dva až tři roky, přesto je spjato s řadou iluzí i všemožných očekávání.

Stranické spory proto popíšeme jen stručně, začaly hned s Leninovými zdravotními obtížemi a především s jeho smrtí. Možná že ani nebylo velkým překvapením, že se celý zbytek tehdejšího vedení společně a organizovaně vrhl na Trockého, do čela se postavil tzv. triumvirát: Zinověv, Kameněv a Stalin (dobová publicistika předpovídala vítězství Zinověva, jenž byl tehdy v čele Komunistické internacionály). Trockij reagoval zprvu vyhýbavě (Zinověva považoval za demagoga, Kameněva za pedanta a Stalin byl pro něho zcela bezvýznamný), pak zakřiknutě, vystupoval docela nejasně¹². Ve straně chtěl demokracii – říkal tomu Nový kurz a ve státě žádal rychlý konec NEPu a ještě rychlejší start k socialismu, což znamenalo v praxi rychlou industrializaci, vševládné direktivní řízení a rozhodný politický útok na „buržoazii“, zvláště

25členného ústředního výboru (dostal 458 hlasů, nejvíce Lenin 479, Radek 475, Tomskij 472, ale Trockij 452), sekretářem se stal Molotov. Na 11. sjezdu v dubnu 1922 byl Stalin zvolen do 27členného ústředního výboru, „odpovědným tajemníkem“ se stal Stalin. Titul generálního sekretáře získal na 12. sjezdu v dubnu 1923). Podrobněji V. Veber: Stalin – stručný životopis, s. 53.

12 L. Schapiro: Die Geschichte der kommunistischen Partei der Sowjetunion, Berlin 1961, s. 217n.

kulaky. Inicioval tzv. memorandum 46, k němuž se přidali i zástupci již odmítnuté tzv. dělnické opozice. Protivníci Trockého si úkoly rozdělili: Zinověv a spol. obhajovali stranickou politiku a aparát, Bucharin horoval pro politiku NEPu (došel až k výzvě veřejnosti Obohacujte se!) a Stalin tvořil stranický aparát a hlavně ho hnětl k obrazu svému. Porážka Trockého byla ve straně neodvratná, Trockij se 15. ledna 1925 vzdal funkce lidového komisaře vojenství a zůstal v politice bez angažmá i bez podpory jako sólista.

Klid netrval dlouho. Už na XIV. stranické konferenci v dubnu 1925, která měla být symbolem vítězství nad Trockým i symbolem spolupráce, začaly vztahy mezi vítěznými předáky viditelně skřípat. Dnes víme, že vše se odehrávalo pod taktovkou nenápadného a mlčenlivého Stalina, všemi ještě podceňovaného. Jinak řečeno: vítězové se do sebe pustili. Zinověv se svými přívrženci chtěli aktivnější hospodářskou politiku v duchu Trockého návrhů, Bucharin byl ostře proti a za něj se nakonec postavil i Stalin. Jeho práce rychle postupovala, ale přímo v době sporů byl málo vidět. V tomto období např. „dobył“ Moskvu, to znamená moskevskou organizaci, v níž prosadil radikální kádrové změny ve svůj prospěch. Namísto Kameněva se stal stranickým šéfem Moskvy jeho přívrženec Uglanov.

Spory se vedly celý rok 1925 a před prosincovým sjezdem bolševické strany se Zinověv se svou skupinou domnívali, že přišla jejich chvíle. Podpořila ho veřejně i Krupská, vdova po Leninovi. Zdálo se, jako by převzali taktiku i program mlčícího Trockého, byli proti „rostoucí moci byrokracie“ a pro rychlou industrializaci; celá záležitost se vyvíjela jakoby podle předem daného schématu. Oponenti mluvili a psali, Stalin a aparát jednal. Obsadil téměř všechna křesla na stranickém sjezdu a žádné argumenty nehodlal ani vyslechnout. Při hlasování dostal stalinsko-bucharinský blok 559 hlasů a pro Zinověva a spol. hlasovalo pouhých 65 přítomných (celá leningradská delegace, kde byl šéfem sám Zinověv).

Jako příklad ostrých slovních pútek si z protokolu prosincového sjezdu uvedeme krátký úryvek Kameněvovy řeči, která byla stále přerušována stalinskými delegáty:

„Kameněv: Jsme proti tomu, aby se vytvářela teorie ‚vůdce‘... Jsme proti tomu, aby sekretariát fakticky [...] stál nad politickým orgánem [...] Jsme proti tomu, aby naše nejvyšší vedení [...] politické byro mělo skutečně plnou moc [...] osobně jsem došel k přesvědčení, že soudruh Stalin nemůže splnit úlohu sjednotitele bolševického vedení. (Hlasy

z místa: Nesprávně! Hlouposti! Hle, v čem je podstata! Odkryli karty! Šum. Potlesk leningradské delegace. Výkřiky: My vám nedáme vedení! Stalin! Stalin! Delegáti vstávají a zdraví s. Stalina. Bouřlivý potlesk. Výkřiky: Hle, kde se sjednocuje strana. Bolševický štáb se musí sjednotit! Jevdokimov z místa: Ať žije ruská komunistická strana! Hurá! Hurá! – delegáti vstávají a křičí hurá! Šum. Bouřlivé, dlouho neumlkající ovace, Jevdokimov z místa: Ať žije ústřední výbor naší strany! Hurá! – delegáti křičí hurá! Strana především! Správně! Potlesk a výkřiky hurá! Hlasy z místa: Ať žije soudruh Stalin! – bouřlivý, dloutrvajícím potlesk, výkřiky hurá! Šum.)

Předsedající: Soudruzi, prosím, uklidněte se. Soudruh Kameněv hned dokončí svou řeč.

Kameněv: Tuto část své řeči jsem zahájil slovy: jsme proti teorii osobní moci, jsme proti tomu, aby byl vytvářen vůdce. Těmito slovy také končím svou řeč. (potlesk leningradské delegace.)¹³

Následovala – jak jinak – rozsáhlá kampaň proti opozici a s ní potají i veřejně-organizační změny. Provedeny byly prověrky v aparátu všech větších státních i stranických institucí, v redakcích novin, v bezpečnosti i ve vedení stranických organizací. Do čela stranické organizace v Leningradu přišel stalinista Kirov. Oponenti byli důsledně zvaní „novou opozicí“, a když se k nim veřejně přidal Trockij, tak tzv. sjednocenou opozicí; sami se ovšem nazývali „bolševici-leninci – opozice VKS(b)“. Jejich skandalizování nebralo konce, obviňováni byli ze stále těžších hříchů. Koncem roku 1926 byl Zinověv odvolán z politbyra, jež bylo doplněno Stalinyými lidmi a hlavně rozšířeno (ve vedení z opozice zůstali jen Trockij a Kameněv). Opozičníkům docházelo, že jsou bez šance. V říjnu 1926 byl na světě první omluvný list, opozičníci včetně Trockého se omlouvali „straně“, podřizovali se bez podmínek rozhodnutím stalinských orgánů a dožadovali se jen práva na práci pro stranu a Sovětský svaz.

Tehdejší premiér Rykov, jenž jednoznačně podporoval Stalina (později Stalinem popravený) obhajoval jeho postoj v řadě svých vystoupení, 26. 7. 1926 na schůzi moskevských komunistů mj. pravil: „*Naše komunistická strana je jedinou stranou proletářské diktatury, která tuto diktaturu uskutečnila za neobyčejně obtížných poměrů měšťáckého*

13 XIV. sjezd Vsesojuznoj komunističeskoj partii (b) 18 – 31 dekabruja 1925 g., stenografičeskij otčet, Moskva – Leningrad 1926, s. 72n a 89n.

obklíčení a boje třídního uvnitř země. Proletariát je v naší zemi číselně dosud v menšině. Komunistická strana může svoji historickou úlohu výstavby socialistické společnosti splnit jen tehdy, když v řadách strany bude vládnout neochvějná železná jednotnost. Když každý, kdo proletářskou disciplínu ve stávce poruší, je považován za stávkokaze, je každý, kdo jedná proti disciplíně strany proletářské diktatury, ještě horší než stávkokaz. Kdyby strana v období, jež teď prožíváme, neměla sílu, odvahu a odhodlanost včas přerušit rozkolnické pokusy každého vůdce [...] znamenalo by to, že komunistická strana není ještě zralá pro diktaturu proletariátu.“¹⁴

Celý rok 1927 byl v tomto smyslu vyplněn morálním rozkladem leninských bolševických vůdců. Kolísali mezi „věrností“ straně, což stále jednoznačněji znamenalo Stalinovi, a svými pofiderními zásadami, které vystrkovali na střídající se prapory. Bylo těžké říci, že jim jde o podíl na moci. V podstatě se rozdělili a asi osm až deset tisíc svých přívrženců, ponejvíce z vyšších intelektuálních složek, nechali na holičkách. Větší část kolem Zinověva a Kameněva vsadila na dohodu se Stalinem, tvářila se disciplinovaně a vnucovala se k opětnému přijetí do stranické špičky. Zdá se, že to Stalinovi nebylo sympatické, nestál o ně, ale fakt jejich morální porážky vnímal pozitivně. Podřídít se nehodlal Trockij, jeho svěřenci však táli jak jarní sníh a brzy se počítali jen na

Stalin s Rykovem, Zinověvem a Bucharinem

14 Meztiskor 1926, č. 47, s. 720. (Meztiskor – mezinárodní tisková korespondence, týdeník Komunistické internacionály vycházel ve dvacátých letech v různých jazykových mutacích, mj. i česky.)

desítky. Na konci léta 1927 přišlo vyvrcholení. Tajná policie (OGPU) přistrčila opozici k nelegálním aktivitám, které byly sice viditelně neškodné (tajná setkání a řeči, pokus o tištění letáků apod.), o to více pak byly odsuzovány. Jen Trockij se odhodlal k výzvě svrhnout Stalina, ale jakékoli jejich pokusy veřejně vystoupit končily fiaskem. Od září docházelo k systematickému vylučování ze strany, a pokud to šlo, pak i k zatýkání, podle odhadů šlo asi o šest tisíc lidí. Mezi vyloučenými byli ovšem Trockij i Zinovjev a jejich přívrženci, na jejich ochotu podřídit se nikdo nebral zřetel. Patnáctý sjezd bolševiků v prosinci 1927 byl velkým Stalinovým triumfem, nebyl na něm jako delegát ani jeden zástupce opozice, zaníceně a bez obav se mluvilo jen proti ní.

Je skoro v logice věci, že ani toto vítězství nebylo pro Stalina konečnou stanicí, stále totiž využíval tzv. Bucharinovy skupiny, zprvu se nedokázal obejít bez jeho vydatné opory. Bucharin byl totiž výjimečný řečník a ještě lepší diskutér, slova ho činila stále radikálnější, takže navrhoval až trestní postihy společných protivníků (je zajímavé a dokladem Stalinovy mistrné taktiky, že opozičníky před podobnými návrhy bránil). Tak se stalo, že rok 1928 je rokem rozchodu Stalina s Bucharinem i Rykovem, už posledními možnými vůdci země a strany z Leninovy kohorty. Stalinovo sebevědomí nabíralo na síle, často už vystupoval sám a co bylo nejzávažnější, pokoušel se i o formulaci programových cílů. I když byl evidentně velmi slabým teoretikem, uvažoval stále častěji jako pragmatik a realista a jeho program nabýval reálných podob a rozměrů, jako by náhle věděl, co je třeba udělat a jak má postupovat. Veškerou tuto svou chytrost založil na Leninově dědictví, převzal jeho základní cíle včetně systému a rozhodl se, že všechny tyto stránky patřičně zdokonalí svou precizní byrokratickou prací. K tomu, aby uskutečnil tak závažné rozhodnutí, musel být ovšem sám – zdůvodňovat proč a co dělá, považoval tradičně za nepatřičnou ztrátu času.

Je to zvláštní a skoro nepochopitelné, zřejmě však pravdivé, že Stalin byl tvůrcem tzv. pravé bucharinské opozice, s níž ve zcela nerovných podmínkách „zápasil“ po celý rok 1928 a ještě část následujícího roku. Bucharin byl zastáncem nekonfliktní hospodářské politiky, což znamenalo orientaci na povlovnou hospodářskou konsolidaci země s pomocí smíšené ekonomiky, a spory o postavení v žebříčku moci ho nakonec dovedly i ke kritice byrokratických poměrů ve vládě i ve straně samé. Stalin jednoznačně obhajoval změny ve straně jako velmi pozitivní, upevnil totiž centralistické byrokratické vládnutí na všech stranách (a zcela si ho podřídil) i radikální změny ve straně samé. Otevřením

strany tzv. Leninovými náboři přijal nové členstvo a rozšířil ji až na milionovou organizaci – v takových podmínkách bolševická strana nikdy nepracovala a ani to neuměla. I když vyšel z Bucharinovy myšlenky budovat socialismus v jedné, a to dokonce i zaostalé zemi (to ortodoxní marxismus nepřipouštěl, Lenin málokdy), dal jí jiný obsah. Ten bychom mohli nejvíce připodobnit pojetí a návrhům Trockého, totiž budovat hospodářství co nejrychleji a zároveň zlikvidovat soukromé vlastnictví i všechny jeho možné a přežívající formy. To bylo také cílem Leninova plánu, protože teprve v něm viděl konečné a trvalé vítězství bolševické strany v zemi.

Popisovat konflikt mezi Stalinem a Bucharinem je fádni, Stalin měl po celou dobu pevně otěže v rukou. Přímo příkladnou akcí bylo, jak donutil Bucharina obhajovat Stalinovo pojetí na VI. kongresu Komunistické internacionály. Otevřeným rozporem, kdy už i Stalin považoval za nutné, aby byl zveřejněn, byly rozdílné postoje v zemědělské problematice. Stalin chtěl nastartovat rychlou kolektivizaci (čekal od ní naivně zlepšení hospodářských výsledků), Bucharin se nové války s rolníky doslova obával. Zase jen upozorním, jak si Stalin celý spor připravil. Začátkem roku 1928 navštívil Stalin na tři týdny sibiřské kraje, prý aby zlepšil práci a zajistil lepší výkup zemědělských výrobků. Byla to jakási poslední revizní Stalinova cesta, choval se na ní jako pravý ruský revizor. Odvolával, vyhrožoval, rozséval strach na počkání (za své cesty sesadil 1 157 stranických a sovětských místních funkcionářů) – nakonec odjel s programem rychlé kolektivizace jako jediného řešení kolosálních nedostatků. Jen se vrátil a výsledky byly zveřejněny, hned se přidávali Stalinovi mladí muži: díky Varejkisovi se přidala Centrální černozemní oblast, díky Ždanovovi Nižněgorodská, Kaganovič se zasa-dil o souhlasný postup na Ukrajině a Andrejev na Kavkazu. Pro tajnou militantní instrukci přijatou v ústředí nakonec hlasoval i Bucharin.

Další akcí, která měla poukázat na nedostatky a vynutit nové řešení, byl tzv. šachtinský proces. Konal se ve dnech 18. 5. až 6. 7. 1928 a na lavici obžalovaných bylo 53 báňských inženýrů, techniků či úředníků, z nich tři Němci. Tvrdilo se, že škodili státu, bránili potřebné výstavbě a že za nimi stáli bývalí majitelé a zahraniční kapitalisté. Neregulární soud byl přísný (11 rozsudků smrti, ale jen pět provedených), další šli do vězení a do vyhnanství, z Němců byl odsouzen jen jeden, ale i ten pak byl po protestech propuštěn. Atmosféra však vyhovovala Stalinovi a rázem byli všichni pro nové postoje a bylo obtížné říkat něco jiného. Procesy ve formě divadelních her se rojily jak houby po dešti. Jak

dobře a výstižně je již v roce 1930 popsal český publicista V. Charvát je vidět z následujícího úryvku:

„GPU odhalí spiklence a záškodníky, oznámí to chlubitivě na veřejnosti, tisk bije denně na poplach, v závodech, dílnách, v organizacích, v kulturních institucích jsou usnášeny rezoluce, končící výzvou: Žádáme zastřešení záškodníků! Zaslápněte protirevolučního hada! Odsuďte je k nejvyššímu trestu!

Potom zatčení záškodníci ve vyšetřovací vazbě se přiznají ke všemu. Jejich přiznání je před zahájením procesu uveřejněno v novinách a pak se hledá nějaké velká místnost, nejčastěji divadlo, v němž se proces koná. V den zahájení procesu se pořádají demonstrace proti obžalovaným a průběh líčení se vysílá radiem. Obžalovaní opakují svá přiznání, kají se ze svých bludů a omylů a sami žádají, aby byli zastřeleni.“¹⁵

Nejvíce Bucharina vyprovokoval Stalinův vstup do jeho hájemství, do tzv. Institutu rudé profesury. To byla vysoká stranická škola, kde byl sice rektorem historik Pokrovskij, ale všechno se opíralo o Bucharina. Stalin se nevnucoval sám (přednášel jen jednou a bez valného úspěchu), ale pověřil touto aktivitou své mladé kádry, kteří jako „intelektuální brigáda“ nabízeli jednu diskuzi za druhou (všechno organizoval Kirov se svým propagandistou Pozernem). Je pravdou, že tito „proletářští studenti“, jak si také říkali, v diskusích s Bucharinem neuspěli, ale diskutovali i bez něho a tam měli navrch. Bucharin jistě cítil, že se stahuje smyčka, a reagoval, jak potřeboval Stalin. V létě 1928 navštívil Kameněva, hovořil s ním tři dny a zápis z rozhovoru, údajně pro Zinověva, se poté jakoby zázrakem rychle šířil, dokonce byl za pomoci Trockého otištěn v zahraničí¹⁶. Protože Bucharin po zveřejnění pravost dokumentu popřel (co mu také jiného zbývalo), nevíme najisto, zda všechno vyšlo opravdu z jeho úst. V každém případě, pokud šlo o montáž, Stalin velmi dobře věděl, s jakými argumenty vystoupit. Bucharin údajně varoval Kameněva před největší možnou hrozbou, prý se schyluje ke spolupráci Stalina s Trockým a tomu je třeba za všech okolností zabránit. Jinak Stalina charakterizoval skoro jako zločince, prý je to „Čingischán, který nás zabije“, „bezprincipiální intrikán, který je ve své honbě za mocí schopen všeho“, je „idiotsky negramotný“ a nemá žádné názory, které shání, kde se dá. Prozradil i údajně důvěrné vzá-

15 V. Charvát: Jménem generální linie, Nová svoboda 1930 II, s. 17.

16 A. Avtorchanov: Technologija vlasti, Voprosy istorii 1991, č. 1–12 a 1992, č. 1–3, odkaz je v č. 6, s. 90n. a R. Tucker: Stalin na vrcholu moci – revoluce shora 1928–1941, Praha 2000, s.104n.

jemné rozmluvy z dob spolupráce, Stalin prý Bucharina přesvědčoval, že oba jsou „himálajskými velikány“ mezi vedoucími bolševiky, že mají proto „přirozené právo“ na vládu apod. Těžko dnes říci, zda Bucharinovi rostlo odhodlání a odvaha anebo si počínal tak, jak si počínal, protože mu nic jiného nezbyvalo. Zatímco do té doby vystupoval jako blízký Stalinův spolupracovník a v naprosté shodě s ním, od léta 1928 začal uveřejňovat články, které bylo lze vysvětlit jako jisté výhrady. Zvláště se to týkalo úvahy Poznámky národohospodáře, kterou si jako šéfredaktor Pravdy otiskl koncem léta 1928; byl však velmi krotký. Avtorchanov, který byl ovšem tehdy na Stalinově straně a zúčastňoval se častých aktivů, na nichž se rodila taktika i konkrétní úkoly v protibucharinovském tažení, nás zpravuje o tom, že koncem ledna 1929 Bucharin na politbyru předložil rozbor současných nedostatků ve vedení strany i státu (shrnul je do osmi bodů) a žádal veřejnou diskusi. Stalin na oko souhlasil, k diskusi mělo dojít na dubnovém plénu ústředního výboru bolševiků, ale nazvat jednání na tomto shromáždění diskusí není možné. Šlo o systematický, ucelený a zřejmě doslova zinscenovaný útok proti Bucharinovi, který končil jeho vyhnáním ze všech vyšších funkcí ve straně. Podobně dopadli i jeho možní přívrženci, i když se ze všech sil snažili, aby zůstali stranou. Koncem listopadu 1929 už masově podávali sebekritiku, včetně Bucharina, a podřizovali se Stalinovi bezpodmínečně a ve všem. Na celé kampani je ještě zajímavé vidět, jak se aktivity a vystoupení radikálních a vesměs mladých stalinovců postupně z šarád proti Bucharinovi měnily v hagiografické oslavy „velkého“ Stalina. Pokud to mohu posoudit, začal s tím Kaganovič, ale Molotov, Vorosilov, Mechlis, Judin a další se rozhodně nenechali zahanbit.

Dne 21. prosince 1929 Stalin slavil své údajné padesátiny a byl to bezesporu den jeho velkého triumfu. Oslavovala všechna periodika i instituce a jiný bolševický vůdce než Stalin v Sovětském svazu nyní nepřicházel v úvahu. Z celého Leninova politbyra zůstal sám, Trockého vyvezl ze země (v lednu 1929 do Turecka) a ostatní dokonale využil, ponížil a držel jen krůček od vězení a popraviště, kde nakonec všichni stejně skončili. Stalinovo vítězství bylo sice překvapující, jisté je, že se o ně zasloužil především on sám. Od Leninovy smrti hrál roli skromného pokračovatele jeho díla, jehož zajímají především osudy strany a komunistické země. Zdálo se dokonce i informovaným posuzovatelům, že se drží stranou všech nekonečných mocenských bojů, o svých ambicích se nikdy ani nezmínil, ani je nenaznačil. Dlouho byl jakýmsi arbitrem svářících se skupin i vůdců, sám v pozadí i v pilné práci.

Stalin v plné síle ve třicátých letech

Hrál svou roli dokonale, především tvořil aparát a orgány a vybíral si lidi nezměrně oddané a ještě více poslušné, zmýlil se jen málokdy, a to jen zpočátku. Asi největším jeho úspěchem a „přínosem“ zároveň bylo, že dokázal leninský ústřední výbor, s nímž pracoval Lenin, nahradit stranickým aparátem. Když bylo pětiletí bojů u konce, disponoval nejen poslušným stranickým aparátem, ale dokonce i vlastním osobním sekretariátem, jenž velmi často přebíral otěže vlády. Od svých kolegů se lišil jednoduchostí, okázale předváděl nedostatek intelektuálního

Stalin s Dzeržinským, prvním sovětským čekistou

přednost (ve srovnání se svými potenciálními soupeři, jimž se ve skutečnosti nemohl rovnat) a usiloval o jednoduchá hesla, hýřil tolerantností, kterou odložil až po svém dokonalém vítězství.

Byl slabší v teorii, vydával se tedy za realistu a pragmatického vůdce. Molotov v pamětech vzpomínal, že byl slabý v teorii i ve strategii, ale „geniální“ v taktice. Všechny prý využil, jak potřeboval, ale pak... letěly hlavy¹⁷. Mnoho věcí nechápal, vadila mu popularita jiných. Byl nelidsky pracovitý, ale také lstivý, prohnaný a energický. Byl také všeho schopný a neměl morálku. Podobně se choval i ve vztahu ke světu. Neodložil cíl dobytí světa, ale nepřipomínal ho, chtěl jít oklikou a dokázal své úmysly dokonale tajit. I svět ho vzal na vědomí, dokonce v něm viděl naději na lepší příští, na možnost domluvit se a nastolit klidnější vztahy i vzájemnou úctu. Náš velmi dobrý znalec sovětských poměrů tehdejší novinář Josef Šrom¹⁸ o Stalinovi věděl, že je „*polotajemný*“ a „*poloneznámý*“, ale byl si jist, že je také „*navenek nejprostší, nejméně náročný, přímý a spravedlivý*“, že je „*ocelí sovětské vlády a komunistické strany*“ a myslel si, že je „*znamenitý marxista*“. Obecně se mezi sympatizanty i protivníky věřilo, že Stalinovo vítězství otevřelo cestu ke konstruktivní spolupráci.

¹⁷ F. Čujev: *Sto sorok besed s Molotovym*, Moskva 1991, s. 242.

¹⁸ J. Šrom: *V říši Stalinově*, Praha 1929, s. 227n.

2. KAPITOLA

Velký přelom

Někdy koncem dvacátých let se zrodil stalinismus, ucelená koncepce státní politiky v Sovětském svazu. Francouzský publicista F. Furet¹⁹ píše o stalinismu jako o nejvyšším stadiu komunismu, ale toto označení nepovažuji za šťastné. Jistě, Stalinovi chvíli trvalo, než získal dostatečnou moc i sebedůvěru, ale nejpozději v roce 1929 už věděl, že nastala ta „správná chvíle“, aby se mohl pustit „do troufalého podniku vědomě a se sebedůvěrou“, jak píše Tucker²⁰. Stalin vycházel neochvějně z Lenina, přesněji ze svého výkladu Lenina, věrný až do morku kostí, ale přesvědčen, že jen on sám dokáže tento program realizovat v co nejkratším čase a co nejdokonaleji.

Zde je namístě upozornit, že o žádných alternativách politického programu se koncem dvacátých let nediskutovalo a ani nebyly předloženy. Všechny úvahy v tomto smyslu jsou dost pozdního data a vycházejí ze Stalinových pomluv jeho oponentů v době, kdy byl již absolutním vítězem a kdy se jeho oponenti nemohli bránit. Tehdy jim nasadil psí hlavu, takže později u mladých badatelů vypadali, jako by vedli se Stalinem obdivuhodný zápas o program hnutí, což se však nezakládalo na pravdě.

Stalinovo pojetí revoluce shora, kterou nazýval „velkým přelomem“, bylo následující: Především předpokládal, že už je možné využít všech mocenských nástrojů k úspěšnému zajištění nové politiky. Aktivoval všechno, co měl k dispozici: vládu, policii, armádu, stranu, všechny možné výbory, buňky, instituce a stále je zdokonaloval, čímž rozuměl větší centralizaci, pevnější řízení a jejich svázanost s vládními cíli. Zároveň byl zajatcem představ o stále silícím vnějším nebezpečí (chtějí nám ublížit a připravují válku), proto co nejrychlejší splnění náročného plánu mělo být zároveň nejdokonalejším řešením.

19 F. Furet: *Minulost jedné ilúzie – esej o ideí komunizmu v 20. storočí*, Bratislava 2000, s. 438.

20 R. Tucker: *Stalin na vrcholu moci* (2000), s. 67n.

Zdánlivě náhlá orientace na Rusko, na jeho konsolidaci a cestu k mocnému státu se mnohým pozorovatelům zdála být naprostou novinkou a v rozporu s orientací na světovou revoluci. Ale nebylo tomu tak, jako pragmatik usoudil Stalin celkem jednoduše, že čas revolucí vypršel, že úspěch se dostavil jinde, než teorie předpokládala, a že nová válka jako podmínka úspěchu také musí teprve přijít. Nejlepším čekáním na vhodnou situaci je konsolidovat vlastní moc a připravit se co nejdokonaleji na další vhodné situace, které – jak pravila teorie – neodvolatelně jistě přijdou. Tak bylo možno měnit nepřátele, a hlavně dbát na to, aby Rusko bylo dokonalou a trvalou základnou celého hnutí, bylo totiž velké, s mnoha obyvateli a ještě větší zálohou strategických surovin, nebylo možné ho dobýt a i jeho dějiny slibovaly, že mohou být zneužity. Málokdo rozpoznal, jak velké nebezpečí se zde rodí pro celou světovou civilizaci.

Co se týče obsahu programu, zde Stalin velkou iniciativou nehýřil. Navázal jen s nepatrnými obměnami na činnost Leninovy vlády v době tzv. válečného komunismu, kdy Lenin chtěl učinit Rusko komunistickým v horizontu jednoho či dvou let. Stalin po Leninově vzoru velkoryse přešel, že se to nedařilo, přičemž viníkem nebyl program, ale situace, tj. občanská válka. Znamenalo to direktivním řízením vyvolat k životu výkonnou ruskou ekonomiku, jednou provždy zlikvidovat soukromé vlastnictví a s ním i trh a převážně malovýrobní zemědělství převést v centralizované státní velkopodniky. Nedílnou součástí těchto představ bylo ochotné a poddajné obyvatelstvo, které bez zbytečných průtahů a aktivně na svých bedrech zabezpečí tento náročný plán.

Hned od počátku se z Leninových pokynů upravovaných praxí v průběhu několika let rodil totalitní stalinismus, vládní systém, jehož znaky již citovaný A. Zubov definuje následovně²¹: a) neomezená moc přísně centralizované a hierarchizované komunistické strany nad společností, b) totální kult stranického vůdce, c) všeprostopující kontrola politického a intelektuálního života občanů ze strany bezpečnostních orgánů, d) zestátnění soukromého vlastnictví, e) tuhé centrální plánování, f) přednostní rozvoj těžkého průmyslu a g) obrovské výdaje na obranu státu.

Stalin tedy nebyl silný svou teorií, i když ji vybral s citem a s jistým mistrovstvím ji stručně dokázal tlumočit dál, ale silný byl svou odvahou k činu, odvahou začít s tak ohromnou prací, jejíž rozsah bylo těžké si jen představit. Všichni zainteresovaní dobře věděli, že tak jako tak

21 A. Zubov (ed.): Dějiny Ruska 20. století, d. I, s. 777–778.

v letech 1919–1920 přijdou ke cti osvědčené bolševické metody, násilí a teror. Pracoval hodně a s velkým úsilím, koncepcie vyvažoval byrokratickou důsledností, zdá se, že byl přímo organizačním géniem. Je samozřejmé, že se opájel mocí, která ho vyzvedávala k nesmrtelnosti, možná že ve slabých chvílích viděl i budoucnost plnou štěstí, radostí i bohatého života jako na dlani. K tomu, aby přiměl lidi pracovat bez ustání na svém blahu, neuměl nic lepšího než vyvolat u nich nezměrný strach a pak i nervózní sympatie. Byl netrpělivý jako všichni nositelé dobrých zpráv, šel za svým cílem s příkladnou energií, věřil si a nelitoval obětí. Na občanskou společnost se neobracel, k jeho životu stačil bohatě pohyb po Kremlu a černomořských letoviscích, zásadně oslovoval jen své spolustraníky. Byl nedostupný, vysoko nade všemi. Takto vyložil svůj program v článku Velký přelom, který otiskl v Pravdě 7. listopadu 1929:

„Závěry:

Jdeme plnou parou cestou industrializace – k socialismu, překonávajícíce naši odvěkou ‚rossijskou‘ zaostalost.

Stáváme se zemí kovu, zemí automobilizace, zemí traktorizace.

A až posadíme SSSR na automobil a mužika na traktor – ať nás zkusí dohánět ctihodní kapitalisté, honosící se svou ‚civilizací‘. Ještě uvidíme, které země bude pak možno ‚zařadit‘ mezi zaostalé a které mezi vyspělé.“²²

Snad nebude na škodu uvést výsledky sčítání z roku 1926, zjistíme z nich, jak asi vypadalo rozvržení společnosti podle sociálních hledisek.

Sociální rozvrstvení (1926)

	všeho obyvatelstva		z toho pracující v nár. hospodářství	
	v mil.	v %	v mil.	v %
	148	100	38	100
dělníci	16,0	10,8	7,1	18,8
z nich:				
ve městech	11,6	7,8	4,7	12,4
na vesnici	4,4	3,0	2,4	6,4
zaměstnanci	8,7	5,9	3,5	9,2

22 J. V. Stalin: Spisy, sv. 12, Praha 1953, s. 136.

Sociální rozvrstvení (1926)

	<i>všeho obyvatelstva</i>		<i>z toho pracující v nár. hospodářství</i>	
	<i>v mil.</i>	<i>v %</i>	<i>v mil.</i>	<i>v %</i>
rolníci	108,0	73,0	20,2	53,3
z nich:				
chudina	21,1	14,3	5,0	13,2
střední rolníci	81,0	54,7	14,3	37,7
tzv. kulaci	5,9	4,0	0,9	2,4
řemeslníci	5,8	3,9	2,0	5,3
z nich:				
ve městech	2,2	1,4	0,7	1,9
na vesnici	3,6	2,5	1,3	3,4
městská buržoasie	2,7	1,8	0,9	2,4
z nich:				
obchodníci	1,6	1,1	0,5	1,3
drobní podnikatelé	0,5	0,3	0,1	0,3
nezaměstnaní	1,6	1,1	1,0	2,6
jiní (svob. povolání, na podpoře aj.)	5,2	3,5	3,2	8,4

Pramen: A. Sokolov: Kurs sovětskoj istorii 1917–1940, Moskva 1999, s. 154.

Stalin jako budovatel průmyslu

O potřebě industrializace se mezi bolševiky hovořilo od nepaměti. Ani podle marxistické teorie nemohl vyspělý průmysl v nové společnosti chybět. Téhož názoru byl také Lenin a navíc byl autorem metody, jak průmyslovou společnost co nejrychleji vybudovat. Onou metodou bylo direktivní řízení, které splňovalo všechny bolševické podmínky, umožňovalo nerušeně centrálně řídit průmysl i společnost a slibovalo co nejrychlejší realizaci plánu, rozumělo se za podmínky úplné likvidace soukromého vlastnictví. Stalin o myšlence direktivního řízení vůbec nepochyboval, ve svém diletantismu si ani nepřipouštěl, že by nahodilý trh kapitalistické provenience mohl vážně soupeřit s centrálním řízením, kdy se v centru

rozhoduje o všem: o pracovních silách, surovinách, druhu výroby, odbytu i konečných cenách. V jeho pojetí se zdálo, že je výsledek už předem zaručen, jen bylo zapotřebí novou metodu důkladně zvládnout.

Po zkušenostech s tzv. válečným komunismem se plánovalo mnohem obezřetněji, Stalin na to poctivě dohlížel. Z tohoto důvodu vytvořil dvě státní instituce, neváhal využít v nich staré odborníky ještě z carských dob a zadával jim úkoly jak na běžícím pásu. Výsledek vypadal docela věrohodně, do 15 let (Lenin uvažoval v horizontu několika měsíců či několika málo let) mělo být komunistické Rusko průmyslově nejvyspělejším státem, i USA se mu měly dívat na záda. Do 15 let se vešly tři pětiletky, každá z nich měla speciální záměr. První (1928–1932) měla postavit nahrubo velké průmyslové stavby, otevřít doly, zabezpečit dostatek energie s pomocí mamutích elektráren apod. (Zde měli hlavně přiložit ruku k dílu vězňové a obyvatelé „souostroví“ Gulag.) Druhá (1932–1937) měla zdokonalit provoz již postavených velkých základen a soustředit se na vznik homogenní společnosti, která usilovnou a racionální prací dokáže této výhody využít (z pracujících se měli stát uvědomělí a nekonfliktní občané). A třetí (1937–1942) se měla zaměřit na spotřební průmysl, přidat k dokonalé průmyslové základně i dostatek spotřebního zboží domácí proveniencí pro již poslušnou společnost. Tak měla v podstatě skončit cesta k socialismu, první fázi komunistické společnosti a před stranou jako lídrem státu byl nyní úkol přechodu ke společnosti komunistické, což zatím Stalin neřešil.

První pětiletka byla sice vyhlášena na XV. sjezdu bolševiků v prosinci 1927 (za naprostého souhlasu Bucharina a všech jeho přívrženců), ale byly to jen tzv. direktivy, plán ještě neexistoval. Tvořil se těžce, v zásadě lze říci, že plánovací instituce se držely pokud možno při zemi a stranické orgány plán zvyšovaly, kdykoli se k němu dostaly dost blízko. Tak vzniklo několik variant, v zásadě minimální a maximální a Stalin sám měl oči jen pro maximum. Hned začátek tohoto velkého experimentu byl zvláštní, plán byl schválen v květnu 1929, ale platil zpětně od 1. října 1928 (až do roku 1931 začínal hospodářský rok v Rusku 1. října).

Ještě dříve, než se zmíním o výsledcích, musím uvést, že Stalin si brzy uvědomil váhu informací a statistik. Již v roce 1931, kdy se zřetelně ukázalo, že to s plněním plánu vůbec nebude jednoduché, nařídil zákaz všech informací o těchto otázkách a zdůvodnil to potřebou centrálního zpracování různorodých dat. Pro nás to znamená (víme to z další praxe), že bolševické statistiky nejsou od této doby věrohodné a centrem, velmi často osobně Stalinem, jsou posuzovány z hlediska

politické účelnosti, nikoli skutečných výsledků. Ve Stalinových rukou se statistika stala propagandou, dodnes je téměř nemožné zjistit alespoň pravděpodobný stav²³.

Na druhé straně připusťme, že plán na hospodářské pozvednutí Ruska byl po všech stránkách velmi dobrým tahem. Dal možnost stranické elitě postavit se čelem před ruské občany a přesvědčovat je, že při troše úsilí budou v čele světového pokroku. Ale jen v poněkud jiné poloze mohla stalinská elita oslovit i intelektuály kapitalistického světa, často i podnikatele, všichni z nich byli optimističtí a přinejmenším ve Stalinovi viděli naději nových, přátelštějších vztahů. Dá se říci, že s takovým plánem (a odklonem všech revolučních nuancí) to Stalin vyhrál na mnoha stranách.

Jak už jsem uvedl, s výsledky je potíže. Britský historik G. Hosking a někteří další nám připravili poučnou srovnávací tabulku.

Srovnání různých indexů průmyslového vývoje SSSR:

	SSSR	Seton	Hodgman	Jasny	Clark	AER 58
	1	2	3	4	5	6
1928	100	100	100	100	100	100
1930	146	145	139	–	123	–
1931	176	169	164	–	123	–
1932	202	182	172	165	128	142

Pramen: Narodnoje chozjajstvo SSSR, Moskva 1956, s. 45n. Bulletin of Oxford University 1958, February. D. Hodgman: Societ Industrial Production 1928–1951, Cambridge 1954, s. 89. N. Jasny: The Societ Ekonomy dutiny the Plan Era, Stanford 1951, s. 83. C. Clark: The Conditions of Economic Progress, London 1951, s. 186. American Economic Review 1958, May, s. 402.

Spíše jen pro zajímavost uvedu, že Stalin v lednu 1933 na plenárním zasedání ústředního výboru oznamoval, že průmysl SSSR se ve srovnání s rokem 1928 zvýšil na 219 % (a ve srovnání s předválečnou produkcí v roce 1913 dokonce na 334 %²⁴). Nevynechal žádnou příležitost k propagaci komunistických úmyslů. Musím též upozornit, že léta první pětiletky se kryla s lety velké hospodářské krize kapitalistického světa. Ta, jak je známo, přinesla kapitalismu mnoho nesnází, dokonce otrásla důvěrou lidí v samotnou demokracii a mnozí, kteří osobně utrpěli četná příkoří, byli velmi náchylní přijímat jiný výklad a hlavně kritiku stavu kapitalis-

23 V. Lelčuk: První pětiletka, Týdeník aktualit 1989, č. 4.

24 J. V. Stalin: Spisy, sv. 13, Praha 1953, s. 181.

tického světa. V dobové literatuře bychom našli mnoho článků schvalujících vývody sovětských propagandistů včetně Stalina a asi by nás překvapilo, že mezi nimi můžeme nalézt jména tak vážených podnikatelů, jako jistě byli H. Ford, T. Bafa, J. Loewenstein či R. Hotowetz. Všichni přáli úspěch sovětskému plánu a soudili, že úspěšný hospodářský rozvoj odvede Sovětský svaz od bolševismu. Neslyšeli nebo si nevšímalí prohlášení Stalina i jeho epigonů o tom, že jejich záměr se nemění ani neodkládá. Např. Pravda 29. 8. 1929 naprosto jasně sdělila všem:

„Pětiletý plán je nejdůležitější částí útoku světového proletariátu na kapitál, je co do své podstaty plánem zničení kapitalistické stabilizace, velkolepým plánem světové revoluce.“

Sovětská vláda po Stalinově vzoru chápala první pětiletku jako mimořádný úspěch a sama sebe úspěšně přesvědčovala, jak je dokonalá a co všechno zmůže a dokáže. Je celkem jasné, že bolševická elita lhala tak dokonale, že svému lhaní snad i uvěřila. Dnes víme, že úspěchy byly více věcí propagandy než skutečnosti, plán, který se měnil s jistotou rok co rok a někdy ještě častěji, nesplnila řada odvětví, např. těžba uhlí i ropy, výroba elektřiny, traktorů, automobilů, minerálních hnojiv, tavba surového železa, oceli i další obory. Silně pokleslo tempo průmyslového rozvoje, v roce 1933 dokonce do povážlivých čísel. Ale na druhé straně v zemi vyrostlo více než 1 500 průmyslových podniků, vznikala celá průmyslová centra, často v oblastech, kde o průmyslu dříve nebylo ani zmínky. Každé ukončení velké stavby bylo celostátní manifestací, na místě, v médiích i do světa letěly doslova bombastické řeči. Dne 1. 5. 1930 bylo ohlášeno dokončení Turksibu, železnice spojující Sibir s Turkmenistánem, 17. června téhož roku byl zahájen provoz závodu na výrobu traktorů ve Stalingradu (jediný případ, kde byli slaveni američtí inženýři), 1. ledna 1931 se slavnostně zahajovalo v Rostově na Donu (výroba zemědělských strojů), 17. června v Charkově (traktory) a v Moskvě (automobily) apod. V lednu 1932 zahájila výrobu vlajková loď první pětiletky Metalurgický kombinát v Magnitogorsku, měště, které do té doby neexistovalo. Bělomořský kanál, stavba J. V. Stalina, byl jediným projektem, při kterém se připouštělo, že je výsledkem práce vězňů ze stále četnějších pracovních táborů. Dokonce se stát doslova chválil (s pomocí intelektuálů v čele s Gorkým hovořil o „kulturní práci“ OGPU), že prací převychovává pomýlené.

Byl přirozeně krajní nedostatek kvalifikovaných pracovních sil, a vlastně i těch nekvalifikovaných. Zpočátku se fantazirovalo, že se Sovětský svaz bude tvářit jako země světového proletariátu a že bude na

svém území vítat masově pomocníky, kteří přiloží ruku k dílu. Je pravda, že jich několik tisíc opravdu přišlo (např. i z Československa – jednalo se např. o 1. 5. 1923 založené Interhelpo, vystěhovalecké průmyslové družstvo československých komunistů, které v roce 1925 odešlo do Střední Asie, byla mezi nimi i rodina pozdějšího komunistického vůdce Alexandra Dubčeka), ale dohromady jich asi nebylo víc než pět tisíc, což bylo pro potřeby ruské ekonomiky zoufale málo. Od konce dvacátých let se proti myšlence komunistického Ruska jako imigrační země postavila i neskutečná Stalinova koncepce vysvětlit všechna selhání i nedostatky ruské ekonomiky „záškodnickou“ činností zahraničních expertů, takže v období krize kapitalismu, kdy by mnohdy zoufalí lidé asi nejvíce naslouchali vábení pracovních příležitostí, už byla cesta uzavřena.

Také pracovní podmínky většiny pracujících byly – podle dobových novinových zpráv či na základě později vydaných dopisů a pamětí – doslova otřesné. Někde lidé bydleli v barácích po 80 lidech, spali na tři směny, často i v jedné posteli, zvláštností nebylo ani bydlení ve vagoncích či dokonce v zemljankách. K tomu patřil i nedostatek jídla a vůbec neskutečně špatné zásobování²⁵, přičemž Stalin nabízel obligátní řešení. V září 1930 pohovořil o potřebě zvýšit výrobu vodky: „jak se dá“.

Největším problémem byly ovšem peníze. Zbytek předválečných carských ekonomů, kteří ve dvacátých letech pro bolševiky pracovali, vycházel z předpokladu, že vrátit hospodářství na předválečnou úroveň bude trvat deset až dvanáct let a bude stát asi 10–15 miliard předválečných rublů. Jejich závěr, že peníze v zemi nejsou a musí být získány ze zahraničních zdrojů, a proto vláda musí volit takový program, který získá důvěru zahraničních bankéřů, byl pro Stalina a jeho okolí nepřijatelný. Vláda měla v podstatě tři návrhy řešení jednoho obsahu, jak sehnat potřebné peníze doma. Především žádala obrát o všechno, co může postrádat, vlastní zemědělství a vlastní zem, vyvážet všechno, co se prodá. Za druhé zabezpečit nejlevnější pracovní síly na světě – tak vznikalo „souostroví“ Gulag, systém pracovních táborů, které shromažďovaly moderní otroky (diskutovalo se jen o jejich životnosti: půl roku nebo dva roky?). A za třetí žádala ožebračit vlastní obyvatelstvo

25 Výsledkem 1. pětiletky byla vskutku nuzácká životní úroveň většiny populace – Zubov v citovaném díle (*Dějiny Ruska 20. století, I, s. 821*) mj. uvádí, že dělník v Petrohradě v roce 1913 si za průměrnou měsíční mzdu mohl koupit 314 kg chleba, ale v roce 1932 jen 13 kg, masa v roce 1913 43 kg, ale 1932 jen 7 kg, másla v roce 1913 18 kg, ale v roce 1932 jen 3 kg atd. Podle jeho výpočtů výroba (HDP) za léta 1928–1940 stoupla jen dvakrát a výrazně kontrastovala se vzestupem ruské ekonomiky v době předválečného stolypinského Ruska (s. 825).

Toto je pouze náhled elektronické knihy. Zakoupení její plné verze je možné v elektronickém obchodě společnosti eReading.